

ФЕНОМЕН ТЕРОРИЗМУ В ОЦІНКАХ ТА УЯВЛЕННЯХ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Стаття присвячена проблемі ставлення сучасної студентської молоді до тероризму. Наведено результати авторського емпіричного соціально-психологічного дослідження. Отримані результати дозволяють вести мову про зв'язок цих установок зі статтю та рівнем особистісної агресивності.

Постановка проблеми. Процеси поширення тероризму в сучасному світі перетворили його з об'єкта суто політичного та кримінологічного аналізу на об'єкт широких міждисциплінарних науково-практичних досліджень. Одним з найважливіших та перспективних напрямів цих досліджень виступає соціально-психологічний. Пов'язано це з тим, що дії терористів є різновидом агресивної поведінки, їх мотиви пов'язані з певним світоглядом, а метою виступає певна психологічна реакція в суспільстві (достатньо згадати етимологію самого поняття "тероризм" – від лат. *terro* – "жах").

Серед різних аспектів проблеми тероризму слід виділити проблему ставлення молоді до цього явища, актуальність вивчення якої зумовлюється двома основними моментами. По-перше, відомим є той факт, що певна частина підлітків та юнаків схильна до радикальних та екстремістських поглядів, а іноді й дій. Так, переважна більшість учасників "студентської революції" (травень 1968 р.) у Франції перебували під впливом анархічних та троцькістських ідей [1]. Пояснити це можна тим, що екстремізм має багато спільного з інфантилізмом, властивим багатьом підліткам та юнакам. Екстремістська свідомість характеризується імпульсивністю, конфліктністю, внутрішньою напругою, деструктивністю, нетерпимістю, тяжінням до гострих відчуттів. Типовим психологічним портретом екстреміста є такий: *"Він молодий, у нього є бажання ризикнути, він здатний переступити через моральні перепони. Його характер ще не склався повністю, і його незрілість робить його схильним до прийняття екстремістських переконань та групової моралі"* [2: 277]. Тому фахівці не випадково розглядають екстремізм як передумову тероризму. Так, Д. Ольшанський описує ланцюг *"радикалізм – екстремізм – фанатизм – фундаменталізм – тероризм"* [3].

Із вищесказаного випливає другий момент, який зумовлює актуальність вивчення зв'язку "молодь – тероризм", який полягає в тому, що саме молоді люди складають переважну більшість членів терористичних угруповань. Останні, як зазначає один з дослідників тероризму К. Оотс, дають молодим людям *"можливість стати героями... Стимулом може стати атмосфера пригод та авантур... Молоді терористи одержують також задоволення від віри, що сприяють важливій справі..."* [4:181]. Зв'язок між молодим віком та готовністю до здійснення терактів виявлений і в ряді інших досліджень [4]. При цьому варто зазначити, що досить суттєву частину "терористично налаштованої" молоді становлять саме студенти. За деякими даними, терористичні організації різних політичних напрямів на 40-50% складаються зі студентів у віці 17-26 років [5]. Є. Кожушко відзначає, що саме молоді люди, не старші 30 років з вищою або незакінченою вищою освітою, які походять із середніх або вищих соціальних верств, складають соціальну базу так званого лівого тероризму, який набув особливого поширення в другій половині ХХ ст. у країнах Латинської Америки та Західної Європи [6]. Зазначимо, що вказана тенденція стосується не лише сучасності – серед осіб, які були притягнуті до суду за терористичну діяльність у царській Росії 1880-х рр., 38,3% були студентами [7].

Причиною цього феномена можна вважати ту обставину, що студентство в силу специфіки своєї діяльності виступає найбільш політизованою частиною молоді. Вивчення у ВНЗ філософських, соціологічних, політологічних та економічних дисциплін утворює підґрунтя для засвоєння (а іноді й створення) молодою людиною певних екстремістських ідеологій, які потім спрацювують у ролі мотиваційного механізму терористичної діяльності, а також як механізм виправдання своїх дій. Біографії відомих постатей терористичного руху – яскравий приклад того, що студентство було і залишається однією з основних кадрових баз терористичного руху ХХ – ХХІ ст. Так, один із засновників ОУН Степан Бандера, засуджений польською владою в 1934 р. за терористичний акт проти міністра Б. Перацького, був на той час студентом агрономічного факультету Львівської "Політехніки" (зазначимо також, що з 12 осіб, які проходили в цій справі, 9 були студентами або випускниками університетів) [8]. Засновник італійських "червоних бригад" Ренато Курчо навчався на факультеті соціології університету Тренто [6]. Одна з лідерів західнонімецького терористичного угруповання РАФ Ульріка Майнгоф закінчила філософський факультет Марбурзького університету [5]. А офіційний "терорист № 1" сучасності Усама бен Ладен – випускник факультету економіки та менеджменту ісламського університету імені короля Абдель Азіза в Джідде [3].

Результати досліджень російських соціологів свідчать про тенденцію поширення серед сучасної молоді (зокрема, серед студентів) екстремістських ідей різного типу, зростання популярності постатей на зразок Че Гевари, праць Г. Маркузе, Т. Негрі (теоретика "червоних бригад") і т.ін. [9]. Варто зазначити, що вказані тенденції стосуються і певної частини української молоді (прикладом може бути соціальний склад УНА-УНСО та подібних екстремістських угруповань, основу яких складає учнівська та студентська молодь). У цілому, за даними вітчизняних соціологів, 6% опитаних молодих людей віком до 22 років підтримують ідею створення незаконних збройних формувань як форми виявлення політичного протесту (в середньому по Україні – 2% опитаних) [10]. Цифра є начебто невеликою, але не слід забувати, що ці декілька відсотків у певних ситуаціях можуть проявити більшу політичну активність, ніж уся інша "законослухняна" молодь. Усе вищесказане, на наш погляд, зумовлює необхідність відповідних соціально-психологічних досліджень серед студентства, одне з яких було проведено автором у 2003 р. [11].

Метою проведеного емпіричного дослідження виступало вивчення ставлення сучасної студентської молоді до явища тероризму, виявлення зв'язку цих атитюдів з певними демографічними та особистісними характеристиками. **Об'єктом дослідження** були соціальні установки студентів до тероризму, а **предметом** – складові цих установок, а саме: інтелектуальний компонент (що піддослідні знають про тероризм), емоційний (як ставляться до нього) та поведінковий (оцінка потенційної готовності взяти участь у підготовці або здійсненні терористичного акту); а також зв'язок цих установок зі статтю та рівнем агресивності.

Методика та організація дослідження. Емпіричне дослідження охоплювало студентів 3 курсу історичного факультету Чернігівського державного педуніверситету імені Т.Г. Шевченка (63 особи, з них 21 чоловічої та 42 жіночої статі). Для проведення дослідження було обрано методи анкетування та психодіагностичного тестування. Перший метод дозволяв вивчити соціальні установки студентів щодо тероризму. Піддослідним пропонувалась авторська анкета, питання якої стосувалися: 1) оцінки серйозності тероризму як проблеми сучасності; 2) оцінки певних насильницьких дій, як терористичних; 3) оцінки конкретної події – терактів у США 11 вересня 2001 р.; 4) загальної оцінки тероризму; 5) оцінки мотивів, якими можна виправдати дії терористів; 6) оцінки соціальних санкцій за теракти; 7) оцінки (прогнозу) власної готовності взяти участь у підготовці та здійсненні теракту. Для виявлення рівня особистісної агресивності піддослідних була використана проективна методика "Тест руки" Вагнера. З метою підвищення рівня достовірності відповідей усе дослідження проводилось анонімно.

Результати дослідження та їх обговорення. Одержані дані були піддані стандартній процедурі комп'ютеризованого математико-статистичного аналізу. Поряд із загальними результатами вираховувалися результати чоловічої та жіночої підгруп, а також студентів, які мають різні рівні агресивності (нижче середнього групового значення, середній та вище середнього). Особливо аналізувалися результати тих респондентів, які дали позитивну відповідь щодо потенційної можливості взяти участь в організації або здійсненні теракту.

Оцінка серйозності тероризму. Аналіз відповідей на питання щодо оцінки серйозності проблеми тероризму виявив, що більшість опитаних студентів усвідомлюють усю небезпеку від цього явища. Майже дві третини (60%) опитаних вважають тероризм глобальною проблемою сучасності. Четверть опитаних (24%) вважає, – *"це серйозна проблема лише для деяких країн та регіонів"*. При цьому майже всі респонденти більш-менш розуміють специфіку цього виду насильства, не зводячи його до звичайного кримінального злочину (лише 6% респондентів погодилися з думкою, що *"це звичайна проблема кримінальної злочинності"*). 10% студентів заявили, що тероризм – *"це проблема, яку дуже перебільшують та роздувають"*. Слід зазначити, що відповіді на цей пункт анкети залежали від таких факторів, як стать та рівень агресивності. Так, оцінка небезпеки тероризму серед юнаків та високоагресивних осіб була дещо м'якшою, ніж серед інших груп.

Оцінка певних насильницьких дій як терористичних. Відповіді та питання щодо оцінки певних дій як терактів виявили певні цікаві тенденції. Переважна частина опитаних студентів (80%) асоціює здійснення теракту із захопленням заручників або вибухом у багатолюдному місці (при цьому практично не мало значення, де це відбувається, – у своїй країні чи у ворожій). Причиною цього, можливо, є той факт, що саме ці види злочинів набули широкого поширення в сучасному світі і, відповідно, відображаються в засобах масової інформації. Відносно невелика частка респондентів оцінює вбивство представників влади як прояв тероризму, що, можливо, пов'язано з наявністю в суспільстві певної антипатії до влади (навмисне вбивство політичного лідера оцінюють як тероризм 25% опитаних, а навмисне вбивство чиновника – 8%). У цілому як прояви тероризму оцінюються насамперед ті дії, в яких жертвами стають звичайні громадяни, а не представники влади. Також досить незначна частка опитаних оцінює як теракт навмисні вбивства військовослужбовців окупаційної армії або чиновників окупаційної влади (13% та 16%). Слід також відзначити, що відповіді студентів на цей пункт анкети корелюють зі статтю та рівнем агресивності. Цікаво, що жінки менше вважають за прояв тероризму вбивство представників влади різного рівня, ніж чоловіки. Така ж тенденція простежується і щодо захоплення заручників та вибухів у своїй країні (але по відношенню до аналогічних дій у ворожій країні жінки налаштовані більш критично, ніж чоловіки). Високоагресивні респонденти рідше оцінюють як теракти майже всі згадані приклади насильницьких дій (винятком є оцінка вбивства представника влади у своїй країні).

Оцінка терактів, скоєних у США 11 вересня 2001 р. Більшість опитаних студентів (63%) дали негативну оцінку відомим терактам у Нью-Йорку 2001 р., обравши відповідь *"Це жахливий і кривавий злочин"*. Дуже незначна частина респондентів (8%) заявила про своє індивідуальне ставлення до цих подій, погодившись з позицією *"Мені, в цілому, це байдуже, це проблема США"* (винятком тут були 22% високоагресивних студентів). Разом з тим приблизно кожен третій респондент (29%) вважав, що *"США, на мій погляд, заслужили це"*. Чоловіки так вважали удвічі частіше, ніж жінки. Закономірним було також те, що зі зростанням рівня агресивності зростала і міра підтримки такого варіанту відповіді. На наш погляд, можна зробити висновок, що ставлення опитаних студентів до вибухів нью-йоркських хмарочосів залежить від їх політичних установок.

Загальна оцінка тероризму. 70% респондентів вважають, що тероризм – *"Це один із жорстоких та огидних злочинів проти людей"*. Виправдовуючу оцінку (*"Це єдино можливий та ефективний засіб боротьби слабого із сильним"*) дали лише 8% опитаних (цікаво, що з цією позицією погоджувалися виключно юнаки). Відносно поширеним виявився диференційований підхід до оцінки тероризму, згідно з яким позитивна або негативна оцінка конкретного теракту залежить від того, хто виступає в ролі жертви (21%). Серед студентів-чоловіків такий підхід зустрічається набагато частіше, ніж серед жінок. Частота такого підходу корелює також з рівнем агресивності, але не так сильно, як зі статтю.

Оцінка мотивів, якими можна виправдати дії терористів. Заслужують на увагу результати відповідей на питання щодо мотивів, якими можна виправдати здійснення теракту. Так, лише 25% опитаних респондентів вважає, що жодними мотивами не можна виправдати здійснення теракту. Найчастіше як мотив виправдання називалася боротьба за свободу свого народу з іноземними окупантами – 60% (вірогідно, що студенти історич-

ного факультету мали на увазі, насамперед, партизанський рух у роки Великої Вітчизняної війни). Часто також згадувалися такі мотиви, як боротьба за права і свободи (38%), встановлення нового справедливого суспільного ладу (33%). Менш поширеними виявилися такі мотиви, як наявність нервово-психічного розладу (25%), помста за товаришів або родичів (19%), злиденність та нерівні сили і можливості порівняно з супротивником (по 13%). Найрідше обирався мотив боротьби з ворогами своєї релігії (5%), що є закономірним, адже більша частина вітчизняних студентів має низький рівень релігійності. Як і в усіх попередніх випадках, характер відповідей респондентів був пов'язаний з їх статтю та рівнем агресивності. Так, юнаки частіше, ніж дівчата, вважали, що теракт можна виправдати різними мотивами. Це ж стосується і респондентів з високим рівнем агресивності.

Оцінка соціальних санкцій за теракти. Відповіді студентів щодо санкцій за здійснення терактів віддзеркалюють їх загальне ставлення до явища тероризму. Близько половини респондентів вважають, що такою санкцією повинна бути смертна кара (25%) або довічне ув'язнення (35%). Разом з тим чимала частина опитаних (30%) диференційовано ставиться до санкцій, вказуючи, що останні можуть бути як негативними (покарання), так і позитивними (нагорода) залежно від того, ким і проти кого здійснюється теракт. Чоловіки та високоагресивні особи вважають так частіше, ніж інші групи опитаних. Крім того, високоагресивні студенти не згодні з тим, що за теракт слід карати страотою.

Оцінка власної готовності взяти участь у підготовці / здійсненні теракту. Оцінка студентами потенційної можливості стати учасником підготовки або скоєння теракту виявила несподівані результати. Лише половина опитаних чітко визначилася з тим, що ніколи і ні за яких обставин вони не будуть брати участь у підготовці (46%) або здійсненні (54%) теракту. Близько третини не змогли точно спрогнозувати свою поведінку щодо такої можливості (37% та 35%). Із загальної кількості респондентів гіпотетично припускають свою участь ("у крайньому випадку") у підготовці теракту 17%, а у здійсненні теракту – 10%. Частота відповідей на ці запитання корелює зі статтю та рівнем агресивності. Існування двох останніх груп, на наш погляд, можна пояснити двома факторами. По-перше, це вікові особливості респондентів: схильність певної частини юнаків до екстремізму, а також недостатньо розвинуті навички саморозуміння і рефлексії. З іншого боку, не можна відкидати і вплив об'єктивних соціальних чинників – наявність соціально-економічних проблем, почуття фрустрації та несправедливості серед значної частини населення.

Група "екстремалів". Нами окремо проаналізовано результати тих респондентів, які дали позитивні відповіді щодо можливості взяти участь у підготовці та здійсненні теракту. Серед респондентів, які заявили про потенційну готовність узяти участь в організації теракту, виявилось 7 юнаків та 4 дівчини (всього 11 осіб). Переважна більшість з них (9 осіб) мала середній рівень агресивності, а 2 особи – рівень вище середнього, хоча більшість цих респондентів вважають тероризм серйозною проблемою для світу (55%) або окремих його регіонів (27%), відповіді на інші запитання мають свою специфіку. Так, більшість таких респондентів (64%) вважають виправданими вересневі теракти 2001 р. в США; 45% оцінюють тероризм як ефективний спосіб боротьби слабкого з сильним; 55% вважають, що за теракт можливі як покарання, так і нагорода.

З 11 осіб цієї групи 6 (10% загальної вибірки) заявили, що вони, за певних умов, узяли б участь у здійсненні теракту. Ця підгрупа складалася з 5 юнаків та 1 дівчини, які мали як середні рівні агресивності (4 особи), так і вище середнього (2 особи). Майже всі (5 осіб) виправдовують терористичні дії, хоча при цьому і визнають, що тероризм виступає серйозною проблемою сучасності. Отримані результати дозволяють вести мову про те, що оцінка власної готовності брати участь у терористичній діяльності залежить не стільки від індивідуально-психологічних особливостей людини, зокрема рівня агресивності, скільки від її світогляду.

Висновки. Невеликий обсяг загальної вибірки, безумовно, не дає можливості вести мову про чіткі закономірності, але отримані результати, тим не менш, дозволяють окреслити ряд тенденцій і зробити наступні висновки.

Більшість опитаних студентів усвідомлюють небезпеку тероризму для світу в цілому. Їх уявлення про сутність та форми тероризму складаються, головним чином, під впливом повідомлень ЗМІ. Найчастіше з терористичним актом асоціюються такі події, як захоплення заручників та вибух у багатолюдному місці.

Поряд із негативним загальним ставленням до тероризму велике поширення має диференційована оцінка тероризму, згідно з якою ставлення до конкретного теракту та санкції за його здійснення залежить від того, хто і проти кого здійснює його (яскравим прикладом може бути теракт 2001 р. у США).

Когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти атитюдів щодо тероризму пов'язані з такими факторами, як стать та рівень агресивності особистості. В цілому представники чоловічої статі та високоагресивні індивіди менш критично ставляться до тероризму, ніж представники жіночої статі та індивіди з низькими та середніми рівнями агресивності.

Певна частина сучасних вітчизняних студентів гіпотетично припускають думку про власну участь у терористичній діяльності в пасивній або навіть активній формах. Існує також група студентів, яка не може точно визначитися з можливістю своєї участі у терористичній діяльності. Існування цих двох груп переконливо свідчить про необхідність проведення психопрофілактичної роботи серед сучасної молоді.

Перспективними напрямками подальших комплексних досліджень, на наш погляд, можуть бути: встановлення специфіки ставлення до тероризму студентів вузів різного профілю (в т.ч. і курсантів військових ВНЗ), виявлення зв'язку таких атитюдів із ціннісними, зокрема, політичними та релігійними, орієнтаціями особистості. Вважаємо, що наукова розробка цих питань хоча б частково сприятиме профілактиці залучення молоді до екстремістських та терористичних рухів.

2. Социология молодежи: Учебник / Отв. ред. проф. В.Т.Лисовский. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. – 460 с.
3. Ольшанский Д.В. Психология терроризма. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.
4. Чурков Б.Г. Мотивационные и идейные основы современного терроризма // Психология террористов и серийных убийц: Хрестоматия. – Минск: Харвест, 2004. – С. 180-196.
5. Яцько А. Онтологія насильства: терор і тероризм як елементи політичної боротьби // Визвольний шлях. – 1998. - № 9 (С. 1070 – 1079) – 10 (С.1170 – 1179).
6. Кожушко Е.П. Современный терроризм: анализ основных направлений. – Минск: Харвест, 2000. – 448 с.
7. Суворов А.И. Политический терроризм в России XIX – начала XX веков. Истоки, структура, особенности // СОЦИС. – 2002. - № 7. – С. 54-61.
8. Шафета П. Убивство міністра Перацького // Дзвін. – 1990. – № 1. – С. 69-82.
9. Кожушко Е.П. Вказ. праця.
10. Тарасов А. Черная кошка на красном фоне // Октябрь. – 1998. – № 10. – С. 154-159.
11. Головаха Є. Ставлення до влади і політичний вибір молоді України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. - № 1. – С. 117-127.
12. Дроздов О. Ставлення студентської молоді до тероризму // Соціальна психологія. – 2004. – № 1. – С. 91-100.

Матеріал надійшов до редакції 26.09.2004 р.

Дроздов А.Ю. Феномен терроризма в оценках и представлениях студенческой молодежи.

Статья посвящена проблеме отношения современной студенческой молодежи к терроризму. Приводятся результаты авторского эмпирического социально-психологического исследования. Полученные результаты позволяют вести речь о связи этих установок с полом и уровнем личностной агрессивности.

Drozдов A.Yu. The Phenomenon of Terrorism: Attitudes and Ideas of University Students.

The paper addresses the attitudes of University students towards terrorism as well as presents the results of empirical social-psychological research. The results point to the correlation between attitudes and level of individual aggressiveness.